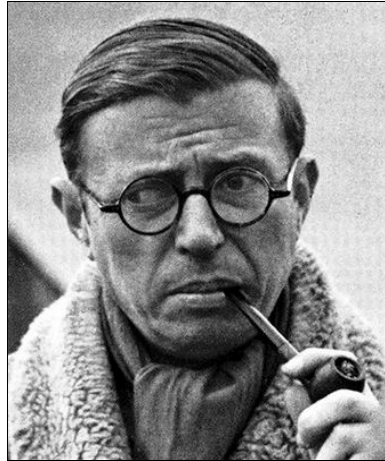

Jean-Paul Sartre

De drang naar vrijheid

Jean-Paul Charles Eymard Sartre werd op 21 juni 1905 in Parijs geboren en stierf daar op 15 april 1980. Hij was al in zijn eigen tijd een van de bekendste filosofen van de twintigste eeuw. De filosofische stellingname die hij ontwikkelde wordt existentialisme genoemd. Bij het grote publiek is hij vooral bekend vanwege zijn politiek linkse stellingname. Naast filosofisch werk schreef Sartre novellen, romans en toneel. Het is niet te bepalen of Sartre's drang naar vrijheid, zoals bij zovelen van zijn tijdgenoten, het

gevolg was van de Nazibezetting, dan wel dat het Nazisme een gevolg was van de onvrijheid van de mens in de tijden daaraan vooraf. Wanneer dat laatste het geval is het Nazisme het voorlopig hoogtepunt, of dieptepunt zo men wil, van de era van onvrijheid waarin de mens behalve in naam de lijfeigene van de machthebber was, die in het productieproces en van oorlog naar oorlog gestuurd kon worden. De gedachten die Sartre tijdens de tweede wereldoorlog ontwikkelde, die de basis van het latere existentialisme vormden, kunnen dan gezien worden als een basis voor de vrijmaking die een eerste hoogtepunt produceerde in de jeugdcultuur van de zestiger jaren van de twintigste eeuw¹. Als het Naziregime het uiterste momentum van rek vormde van wat aan onvrijheid kon worden geaccepteerd, dan was het de aanleiding voor vrijheidsdrang met als diepere oorzaak alle voorafgaande eeuwen, zelfs die van voor onheuglijke tijden. Dan vertegenwoordigde het Nazi-gedachtegoed de uiterste grens van toepasbaarheid van het Luciwher paradigma². Net als het kapitalisme dat, volgens Karl Marx, zijn eigen ondergang met zich meedraagt, is elk repressief systeem - met zowel een fysieke onderdrukking als een gedachtepolitie, de religie-gedoemd aan zichzelf ten onder te gaan. Ieder beantwoordt de vraag naar het hoe anders. Hoe de vrijheid te vinden werd door Sartre op zijn geheel eigen wijze verwoord.

De term existentialisme werd geïntroduceerd door de Deense filosoof Søren Kierkegaard (1813-1855). Kierkegaards filosofische stellingname was onder meer een reactie op de Scholastiek die stipuleerde dat de diepe zingeving voor het mens zijn was gelegen in zijn essentie en dat zijn verschijningsvorm, zijn existentie, van minder of ondergeschikt belang was. Voor Kierkegaard was het concrete en unieke bestaan van het menselijk individu de leidraad. De Duitse filosoof Friedrich Nietzsche (1844-1900) interpreteerde de uniciteit van de mens op zijn geheel eigen wijze en voorzag dat de mens, bevrijd van alle angsten en een met de natuur, uiteindelijk zelf moest bepalen wat de waarden in zijn leven konden zijn. Voor de zingeving van zijn leven had de mens geen God nodig. Als vader van het existentialisme wordt algemeen Martin Heidegger (1889-1976) gezien. Zijn steun aan het Nazisme en de persoon van Adolf Hitler is hem niet in dank afgenomen, hoewel hij later in zijn leven die keuze de grootste stommititeit uit zijn bestaan heeft genoemd. Desondanks is hij van grote invloed gebleven op de twintigste eeuwse filosofie, vooral door zijn opvattingen over het mens-zijn, het niets, de angst en de dood. De absurditeit en de zinloosheid van het bestaan, de vervreemding door die uitzichtloosheid en de gevolgen van verkeerde keuzes in het leven, waren niet alleen filosofische existentialistische motieven, maar waren ook terug te vinden in de literatuur, zoals bij Dostojevski, Kafka en Sartre zelf³⁾.

Een van de belangrijke leerstellingen van het existentialisme is "l'existence précède l'essence". Het zijn in de wereld is van fundamenteel groter belang dan welke andere betekenis er aan het menselijk leven kan worden toegekend. Een praktisch gevolg van deze stelling is dat mensen hun eigen werkelijkheid definiëren. Daarnaast wijst het existentialisme het uitgangspunt af dat de mens een rationeel wezen is. Existentialisten zijn veeleer geïnteresseerd in wat de mens zinvol en betekenisvol vindt en stellen dat de keuzes van de mens eerder daaruit voortvloeien dan dat die keuzes zouden zijn gebaseerd op rationeel denken. De mens zelf dient betekenis aan zijn leven te geven, hoe instabiel die zingeving ook kan zijn. Verder is de enige waarheid waarvan de mens zeker kan zijn de waarheid waarnaar hij handelt. Het bestaan van de mens houdt subjectiviteit in en geen objectieve rationaliteit, derhalve kan er ook geen sprake zijn van het kunnen kennen van het bestaan van een God. De mens is eenzaam in een absurd, soms zelfs vijandig universum waarin meest waarschijnlijk geen betekenis van een hogere orde bestaat.

Sartre heeft zich laten inspireren door de ideeën van de Moravische filosoof Edmund Husserl (1859-1938). Husserl kende minder belang toe aan ervaring en ratio en daarentegen groot belang aan een autonoom,

volledig doelgericht bewustzijn. Heidegger, Husserls leerling en assistent, richtte zich zijn leven lang op vragen omtrent de zin van het zijn. Hij meende dat mens in zijn bestaan vorm geeft aan zijn mogelijkheden indachtig zijn grootste zorg, zijn eindige toekomst. De angst voor de dood is bij Heidegger de voornaamste drijfveer voor het handelen in het heden. Sartre, kortstondig eveneens leerling van Husserl, haalde het existentialisme uit de studeerkamer en de collegezaal en populariseerde het begrip op zijn geheel eigen wijze. God bestaat volgens Sartre net zo min als de zin van het leven. Sartre adviseert elk mens om uit te gaan van de absurditeit van het bestaan. De mens is volgens Sartre in een zinloze wereld terechtgekomen en het komt er vervolgens op aan onszelf te ontwerpen. Hij stelde dat de mens is veroordeeld tot die absurde vrijheid, een vrijheid waaraan niet valt te ontkomen. De vrijheid belast ons met een enorme verantwoordelijkheid en een mens kan niet anders dan zich engageren aan die vrijheid. Hij kan proberen de verschrikkelijke vrijheid te ontwijken of te ontkennen -de mens is zichzelf dan te kwader trouw-, maar hij zal die uiteindelijk moeten accepteren wil hij een moreel wezen worden. De vrijheid eenmaal aanvaard, moet de mens voor zichzelf door zijn keuzes een plaats in de wereld creëren en betekenis aan zichzelf geven. Het maken van keuzes is volgens Sartre een moeizaam proces omdat je altijd vecht tegen visies van anderen over jezelf. Volgens Sartre is dit de reden waarom de anderen altijd een last zijn, ze maken je tot object. "De hel, dat zijn de anderen", zegt Sartre in de eenakter "Huis Clos"⁴⁾. Samenvattend, de mens wordt zich in de loop van zijn leven bewust van zijn bestaan en heeft de verantwoordelijkheid -de onontkoombare vrijheid- in de rest van zijn leven vorm en inhoud te geven aan zijn existentie. Hij kan zich niet beroepen op een hogere macht of anderszins op de al of niet verborgen zin van het bestaan. De mens is daarin volkomen autonoom, want de visie van anderen werkt alleen maar verstorend op het individueel proces⁵⁾.

Ik, en ik alleen

Het existentialisme volgens Jean-Paul Sartre, en zijn levensgezellin Simone de Beauvoir⁶⁾, is niet alleen van belang gebleken in de wetenschappelijke gemeenschap, maar heeft daarnaast een complete jeugd- en jongerencultuur beïnvloed of misschien wel tot stand gebracht - niet alleen in Frankrijk, maar in heel Europa en ver daarbuiten. Het was in de vijftiger jaren van de twintigste eeuw mode om in rokerige ruimtes gekleed in zwarte kleding -in ieder geval met een zwarte coltrui

Simone de Beauvoir

aan- naar jazz te luisteren en met elkaar te praten over de absurditeit van het bestaan, over het gebrek aan een diepere zin van het leven. De meesten hadden het wetenschappelijk werk van Sartre niet gelezen, maar menigeen had zijn romans en novellen gelezen, of was naar een toneelstuk van zijn hand geweest. De populariteit van het existentialisme is waarschijnlijk mede te verklaren uit de situatie in Europa vlak na de Tweede Wereldoorlog. Het grootste deel van Europa lag in puin, zeker de grote steden en zeker in Frankrijk, en de zinloosheid van alles kroop zeer dicht op de huid van de jonge generatie. De oorlog had vijftig miljoen mensen, waaronder zes miljoen Joden, het leven gekost, een feit dat wel moest aantonen dat God niet bestond. Een goede voedingsbodem voor individualiteit, ook in reactie op de collectiviteit van het Nazisme en in zekere mate het Communisme, vooral sinds Nikita Chroesjtsjov in 1953 op het partijcongres van de Communistische partij in Moskou Stalin ontmaskerd had als een heerser die niet onderdeed voor Hitler - Stalin zou verantwoordelijk zijn geweest voor negen miljoen tot mogelijk twintig miljoen burgerslachtoffer. Het grote publiek had behoefte aan helden en Sartre was er zo een - hij viel in dezelfde categorie publieke iconen als Albert Einstein, een iets oudere tijdgenoot. Beiden waren aanraakbare idolen, mensen die je op straat kon tegenkomen. Op zich draagt dit een onverenigbare tegenspraak in zich, aanhangers van het existentialisme die iconofiel zijn. De ander is immers de verstoorder van het streven zin aan het eigen leven te geven. In een parafraze van Sartres woorden, alleen al de aanwezigheid van een ander persoon veroorzaakt dat een mens naar zichzelf kijkt als object in de belevingswereld van die ander. Hetgeen de erkenning van de subjectiviteit inhoudt, en dus de erkenning van het oordeel van de ander. Het lijkt alsof Sartres denkbeelden zijn beïnvloed door de psychoanalyse zoals die door de Moravische neuroloog Sigmund Freud (1856-1939) werd gepropageerd. Sartre echter had veel kritiek op Freuds aannames en hypothesen. Of zoals Sartre het in "L'Être et le néant" formuleert, "Ik ben het ego, maar niet het onderbewustzijn. Ik heb geen bevoorrechte positie ten opzichte van mijn onbewust psyche. Ik ben slechts één systeem binnen mijn psyche". Waarmee het centraal

stellen van het ego door Sartre duidelijk is. Maakt dat het existentialisme tot een filosofie van het egoïsme, of anders van egocentrisme? En zo ja, maakt dat het existentialisme tot een filosofie waarbij je maar beter uit de buurt kan blijven?

In de dagelijkse beleving is een egoïst en in mindere mate een egocentrist een persoon die louter zijn eigen belang dient en geen enkel belang toekent aan de positie of belangen van een ander. Het laatste deel van deze kwalificatie is belangrijk in dit verband. In de praktijk blijkt namelijk dat iemand egoïstisch wordt genoemd, of egocentristisch, niet door de persoon zelf, maar door iemand anders, door de andere. In de meeste gevallen werpt deze omstandigheid een blik in het toch dubieuze ego van die ander. Het lijkt er immers op dat de ander voor zijn heil zijn hoop had gevestigd op de vermeende egoïst - hetgeen nogal egoïstisch is. Doet Sartre dan de aanbeveling aan ons allen als de vermeende egoïst te worden? Als het belang van het zin geven aan het eigen leven moet worden gekwalificeerd als egoïsme, dan zeker. In de geschriften van Sartre wordt dit echter nergens gepropageerd. Wat wordt gepropageerd is op zoek te gaan naar de zin van de eigen existentie zonder daarbij te vertrouwen op de ander, zonder het heil te verwachten van de ander. Dat maakt het existentialisme tot een filosofie waarbij men maar beter in de buurt kan blijven. In de buurt. Een mens echter, die de zin van het leven zoekt en de zin van zijn leven creëert, komt niet al te ver wanneer die het daarbij laat.

De groeiende geest

Het aantrekkelijke in Sartres existentialisme is zijn stelling dat men zich in het leven op aarde niet kan beroepen op een hogere macht en men het leven zelf vorm dient te geven. Zo men zich wel beroept op een hogere macht, komt men in de hel terecht, "l'enfer, c'est les autres". Een mens krijgt dan te maken met allerlei visies op je handelen en je persoon, effectvolle opvattingen van mensen waar je autoriteit aan toekent - want immers alleen van hun standpunt neem je nota. Waarschijnlijk ook om deze reden situeert Sartre "Huis Clos" in de hel, al blijft het vreemd dat iemand die God of een hogere macht niet ter zake doend vindt, voor zijn mise-en-scène de hel kiest, een eeuwige hel maar liefst. Daardoor is het zonneklaar dat Sartre, hoewel minder sterk dan Nietzsche, misschien zelfs zonder het te beseffen nog met een been in de spirituele tradities van zijn (voor)ouders staat. Waarom anders de verdoemenis eeuwig noemen, waarom anders het bestaan van een hogere 'macht' negeren of ontkennen, waarom anders de zin van het

leven in louter het eigen handelen leggen. Daar waar het waar is dat de anderen de hel zijn, is het niet tegelijk waar dat het zelf hemels is.

Hoe kan het dat de anderen de hel zijn? Hoe komt het zover dat een mens zich laat beïnvloeden door ieder in zijn omgeving? Dat komt uiteraard omdat de mens een sociaal wezen is. Een mens wil zich graag inpassen in een omgeving en dat doet hij onder andere door zich aan te passen aan zijn omgeving. Op zich niet vreemd of af te raden. Het helse aspect doet pas zijn intrede, wanneer de omgeving aspecten van de persoon niet accepteert, waardoor de persoon in de verleiding wordt gebracht die aspecten te verdoezelen of zelfs bij zichzelf uit te bannen. Het helse aspect doet in vol ornaat zijn intrede, wanneer de omgeving aspecten aan de persoon dicteert, wanneer regels worden opgelegd, wanneer van die persoon wordt geëist zich te voegen in een bepaalde hiërarchie. Als het zover met iemand is gekomen, als een mens het zover laat komen, dan is hij de slaaf van de gemeenschap geworden, de lijfeigene van de machthebber - want er staat altijd iemand aan de top van een hiërarchie. Als een mens zich voegt naar de regels en orders van zijn gemeenschap, wanneer hij geen mogelijkheid meer ziet daaraan te ontsnappen, dan zit hij vastgeketend aan het Luciwher paradigma.

Dat vrijwel iedereen op aarde is geketend aan de wet van de Oude Geest komt omdat iedereen zo is opgevoed door zijn ouders, de school, de maatschappij. Dat vrijwel niemand zich realiseert dat hij de lijfeigene van de Oude Geest is, is het gevolg van de socialisatie vanaf zijn eerste levensdag⁷⁾. De Oude Geest houdt zichzelf in stand door zijn ijzeren greep op elke vorm van socialisatie, ook al moet hij van tijd tot tijd met zijn tijd meegaan. Dat het existentialisme niet de oplossing was in het doorbreken van de eeuwenoude keten die de hel op aarde handhaaft, laat zien dat het existentialisme een op zijn minst onvolledig antwoord gaf - onvolledigheid betekent ook foutief. Dat zat hem niet in het elitair karakter van het existentialisme dat vooral werd aangehangen door wetenschappers en studenten - ook die laatsten hebben uiteindelijk brood op de plank nodig en pasten zich aan. De onvolledigheid van het existentialisme zat hem in de perceptie van de zin van het leven.

Wanneer enerzijds de zin van het leven wordt gecreëerd door een mens in de beantwoording van existentiële vragen die hij zichzelf stelt en anderzijds de motivatie voor het handelen in het leven alleen kan voortkomen uit het besef van de naderende dood, zoals existentialisten poneren, dan kan het existentialisme slechts tijdelijke antwoorden -antwoorden in de tijd- geven die niet anders kunnen voortkomen dan uit die angst, doodsangst. Dat de anderen de hel zijn, wordt veroorzaakt door het feit dat wij allen hier in de hel verkeren. Door in

de spiegel te kijken die de ander is, zie je slechts de hel. Het enige wat er voor een mens op zit is zich te bevrijden van die hel en het Luciwher paradigma te doorbreken. Wanneer een sociaal wezen als de mens de doctrine van de Oude Geest weet te doorbreken, dan is hij voor niemand meer de hel. De doorbreking van het Luciwher paradigma veronderstelt het afleggen van de innerlijke weg, het afleggen van de angst en het ontdekken van de innerlijke Liefde, het 'hogere doel' van en achter het bestaan. Dit gaat echter niet gepaard met moeten of dwang, zoals de socialisatie van de angst binnen de hiërarchie van de Oude Geest, maar met de acceptatie van het gemis - het gemis van de Liefde. Sommigen zullen dit laatste lariekoek vinden. Dat is niet erg, want ieder loopt sowieso de innerlijke weg. Het is alleen veel prettiger wanneer men dat bewust wenst te doen, in wakkere staat.

Kortom, de stellingname en de methodologie binnen Sartres existentialisme zijn zo gek nog niet. Het verdient absoluut aanbeveling door zelfonderzoek de zin te zoeken van het bestaan en daarbij zich niet te laten beïnvloeden of leiden door invloeden van buitenaf. Op zich kan dit al resulteren in een doorbreking van het Luciwher paradigma. De compleetheid -en wijsheid in dit verband- wordt echter alleen dan bereikt wanneer de zingeving van het leven niet meer voortkomt uit de existentiële angst voor de dood. Het afleggen van de angst, elke angst, is een voorwaarde voor het ontdekken van de innerlijke Liefde - God of geen God.

Van het religieuze, via het rationele naar het existentiële. Dat is in grote lijnen de weg die de mensheid heeft afgelegd sinds het begin van de Middeleeuwen - in Europa in ieder geval. Sommige samenlevingen zitten nog in het religieuze stadium, andere in het rationele. Sommige zijn nog niet toe aan het existentiële en voor sommige wordt het tijd de volgende stap te zetten. De weg verloopt niet voor iedereen hetzelfde en kent soms een terugval. De weg loopt niet voor iedereen in hetzelfde tempo en verloopt al helemaal niet glad en longitudinaal. Alles loopt door elkaar, maar dat betekent nog niet dat het een chaos is. Gek genoeg draait alles pas echt uit op een chaos wanneer alles gladjes verloopt en iedereen in de pas loopt - maar zover zal het niet komen. God houdt kennelijk wel van een beetje jazz.

Beknopte bibliografie

Tot Sartres werk horen, *Beeld en verbeelding (L'imagination)* uit 1936, *Het ik is een ding, schets ener fenomenologische beschrijving (La Transcendance de l'Ego)* uit 1937, *Magie en emotie (Esquisse d'une théorie des émotions)* uit 1938, *Het imaginaire, fenomenologische psychologie van de verbeelding (L'imaginaire)* uit 1940, *Het zijn en het niet, proeve van een fenomenologische ontologie (L'être et le néant: Essai d'ontologie phenomenologique)* uit 1943 en *Over het existentialisme (L'existentialisme est un humanisme)* uit 1945.

Zie verder:

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1964/sartre-bibl.html

Noten

¹⁾ Dat ook vrijheid kwetsbaar is, blijkt uit de ontwikkelingen na de zestiger jaren toen de nieuwe artistieke ingekapseld raakte -en dus onvrij werd- in een strategie die er munt sloeg. Schoonheid liet zich corrumperen door het succes van zijn commerciële aspecten. Vanaf de zeventiger jaren van de twintigste eeuw verwerd de vrijmakende jeugdcultuur tot een object voor big business in muziek en mode - lifestyle.

Werkelijke vrijheid laat zich niet organiseren en bestaat voornamelijk in de perceptie van het individu. Dat individuele vrijheid grenzen kent, wordt gedemonstreerd door het adagium dat zegt dat de vrijheid eindigt waar de invloedssfeer van de ander begint.

²⁾ Zie over het Luciwher paradigma de hoofdstukken elders in dit boek of raadpleeg de index.

³⁾ De meest invloedrijke existentialisten: Arthur Schopenhauer (voorloper), Max Stirner (voorloper), Søren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Simone de Beauvoir, Jean-Paul Sartre, Albert Camus en Karl Jaspers.

⁴⁾ Het stuk geeft een beschrijving van het hiernamaals waarin drie overleden personages worden gestraft door voor de eeuwigheid met elkaar in een kamer opgesloten te zijn. Uit dit theaterstuk komt een van de beroemdste en meest verkeerd begrepen citaten van Sartre, "l'enfer, c'est les autres", een verwijzing naar Sartres ideeën over imago en de voortdurende strijd die wordt veroorzaakt wanneer een mens zichzelf ziet als een object in de wereld van een ander.

⁵⁾ Meer over Sartre: Sartre's Political Philosophy, in de Internet Encyclopaedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/sartre-p/>

⁶⁾ Zie bijvoorbeeld:

http://www.humanistischecanon.nl/existentialisme/simone_de_beauvoir__de_tweede_sekse

⁷⁾ Het kind van een veroordeelde moeder dat in een gevangenis ter wereld komt, beschouwt zijn omgeving als normaal en zal grote (aanvangs)problemen ervaren wanneer het in de wereld buiten de muren belandt.